DISPOZIČNÁ SKÚSENOSŤ A SÚČASNÁ STRATÉGIA VÝSKUMU JAZYKA

PAVOL ŽIGO

Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava

ŽIGO, Pavol: Dispositional experience and current language research strategy. *Journal of Linguistics*, 2018, Vol. 69, No 1, pp. 111 – 120.

Abstract: The contribution deals with the degree of unity, complexity, intensity and their relatedness to the dispositional experience within linguistic investigation. Contemporary research strategies in linguistics testify to the liberalization of language and to the effort to re-evaluate the previous attitudes to the linguistic canon. A considerable role within formulating the theories about linguistic changes is played by the ability to identify the natural basis of the common thought of the ordinary users of language, by their public opinion concerning language, their voice of naturalness, their ability – as well as the strength – of their prejudices, but not to elevate/promote/raise the particular mistakes into the role of changes. A thorough theory of the identification or of the definition of linguistic changes and of the dynamism in language should be able to question also its own discourse and view it within the perspective of the phenomenal idea of R. Barthes “Do not do what I say but what I do”.

Keywords: unity, complexity, intensity, naturalness in language, spontaneous linguistic change

Pri myšlienkach o miere jednoty, komplexnosti, intenzity a ich vzťahu k dispozičnej skúsenosti v oblasti jazykovedného bádania sa v mysli nevdojak vynára niekoľko prác o vzájomnej využiteľnosti poznatkov v jednotlivých vedných odboroch. Možno aj preto, aby vedomie jednoty, komplexnosti, intenzity a dispozičnej skúsenosti lingvistu bolo prítomné v presvedčení lingvistu aj jeho presviedčaní nelingvistu, že sa mýli(m)... Toto presviedčanie nemusí obísť ani typické benvenistovské uvedomovanie si diskurzu, resp. jeho vnímanie na pozadí intersubjektivity, prípadne – aj v duchu posledných interpretácií – subjektivity. Riziko spojené s nekompromisným pridržiavaním sa objektivismu na jednej strane stúpa pod vplyvom rozdielného vkusu jednotlivých účastníkov komunikácie, na druhej strane vedie k prevahe subjektivity, čím umocňuje rozdielnosť postojov jednotlivých účastníkov diskurzu až na hranicu radikálneho subjektivismu a potenciálne vyúsťenie do neschopnosti určiť hodnotu protichodných súdov. Monroe Beardsley (Beardsley, 1958) túto neschopnosť pred polstoročím pomenoval „ohodnotením hodnotenia“ a ako východisko medzi týmito dvoma pólmi poukázal na akúsi „strednú“ cestu, ktorú pomenoval *instrumentalistickou* teóriou. Podľa tejto teórie celková hodnota komunikácie spočíva na skúsenosti zabezpečenej jej tromi zá-

kladnými kritériami: *jednotou*, *komplexnosťou* a *intenzitou*. V snahe nevzdať sa ani jedného z uvedených troch fenoménov sa však vystavujeme hrozbe, na ktorú upozornil Antoine Compagnon v práci *Démon teórie* a ktorej podstatou je celkom prirodzený konflikt medzi teóriou a bežným myslením (Compagnon, 2006, s. 278). Každá komunikácia má svoje pozadie, ktorého oporou je uvedomovanie si určitého stupňa legitímneho kánonu, inventára znakov na bezznalostnej či znalostnej úrovni, ale aj prítomnosti silného tlaku situácie, obsahu, zámeru a všetkých ostatných „atribútov“ diskurzu, menšou-väčšou mierou inklinujúceho k arbitrárnosti. A. Compagnon (tamže) zároveň upozorňuje aj na to, čo si súčasná jazykoveda až priveľmi či intenzívne uvedomuje, teda to, že kánon nie je pevný a nemenný. Nemôže však byť ani náhodný a jeho zmeny sa neprejavujú vždy rovnakou intenzitou – časť jazykových prejavov ho (kánon) rešpektuje viac, iná menej. Súčasné pozorovania z prelomu 20. a 21. storočia svedčia o liberalizácii jazyka a o snahe prehodnocovať predchádzajúce postoje ku kánonu.

Ak sme Beardsleyho východisko medzi dvoma pólmi – subjektivismom a objektivismom – náchylní pomenovať spomenutou „strednou“ cestou, *instrumentalistickou* teóriou, musíme sa zrieknuť Genettovho podozrenia, že Beardsleyho teória je nekoherentná tým, že kánon stráca rezistenciu voči vonkajšiemu tlaku, a poukazuje na to, že kritériá, ktoré vymedzil Beardsley, sa až veľmi podobajú trom starým podmienkam krásy Tomáša Akvinského: *integritas, consonantia et claritas* (Genette, 1997, s. 529). Rozdiel je pravdepodobne v tom, že klasickými pojmami *integritas, consonantia, claritas* sme schopní vnímať text na pozadí klasického kánonu, oproti tomu *jednota, komplexnosť a intenzita* stavajú do dominantnej pozície „skúsenosť“ z textu, jeho účinok, jeho pragmatický aspekt.

V snahe rozvinúť našu myšlienku, *čím môže jazykovedcom poučený filozof spätne inšpirovať jazykovedca*, by na jej začiatku mohla byť reminiscencia na Barthesovo konštatovanie, že Saussurov princíp bude jedného dňa prevrátený: lingvistiká nie je (hoci aj privilegovaná) časťou všeobecnej náuky o znakoch, ale naopak, semiológia je časťou lingvistiky: a to práve tou časťou, ktorá by sa zaoberala veľkými označujúcimi jednotkami diskurzu; takto by sa ukázala jednota výskumov, ktoré sa v súčasnosti zameriavajú na pojem signifikácie v antropológii, psychoanalýze a štylistike (Marcelli, 2001, s. 211). Túto myšlienku sa žiada vo vzťahu k spomenutému Beardsleyho kánonu doplniť ďalším Barthesovým konštatovaním o tom, že „budúcou úlohou semiológie nie je ani tak určenie lexík predmetov, ako skôr odhalenie artikulácií, ktoré ľudia vnášajú do reality“ (Marcelli, 2001, s. 213). Tou realitou sa z hľadiska výskumu jazyka v jeho synchronii stáva diskurz a snaha o identifikovanie konečných inventárov prostriedkov na vyjadrenie diskurznych stratégií. S vysokou mierou perspektívy ostane nadhlo platné aj konštatovanie týchto autorov o tom, že „konečné inventáre prostriedkov na vyjadrenie diskurznych stratégií diskurzu pravdepodobne dlho ponúkať nebudú, resp. že ešte potrvá dlho, kým ich bude možné spoľahlivo identifikovať“ (Orgoňová – Dol-

ník, 2010, s. 79). Tu možno dodať, že hľadanie stratégií v diskurzoch je iba snahou o rozvíjanie idey synchronného celku, snahou o určovanie hodnoty svojich prvkov, o splnenie požiadaviek nezávislosti a sebaregulácie až do podoby vyúsťujúcej do izolacionizmu štruktúry (podrobnejšie Barthes, 1997, s. 212). Takto sa aj hľadanie gramatiky v diskurze ocitlo v slepej uličke, posunulo jeho výskum do roviny semiológie a priviedlo lingvistov k uvedomeniu si, že nehľadáme či nesnažíme sa určiť lexiku pomenúvaných predmetov a javov, ale v duchu Barthesovho konštatovania dominantou sa stávajú artikulácie, ktoré účastníci vnášajú do jeho reality. Takýmito dištinkciami sa odhaľuje pravá podstata diskurzu, jeho jedinečnosť a neopakovateľnosť, ktorým sa diskurz na jednej strane vymaňuje z teoretického konštruktu a na druhej strane pomáha pri vysvetľovaní fenoménov. Aj takých, akým je gramatika, ktorej chápanie sa vstupom diskurzu na lingvistickú metodologickú scénu podstatne zmenilo, najmä z hľadiska funkčnosti či prirodzenosti prvkov, ale najmä gramatiky ako kánonu. Na tieto vlastnosti upozornili jazykovedcov – akokoľvek máme voči hľadaniu paralel medzi štruktúrami prírodných a spoločenských vied averziu – popredné osobnosti spoza hraníc spoločenských vied; Albert Einstein sa zastavil tesne pred uznaním skutočnosti, že dorozumievanie a nevratnosť sú navzájom úzko späté... V dorozumívaní je tak skrytá nielen jeho nevratnosť v čase – vypovedané nemôžeme vrátiť späť, ale najmä jedinečnosť usporiadaných lexií, rešpektujúcich nielen konkrétny komunikačný zámer z hľadiska odovzdávania informácie, ale aj súhrn všetkých jazykových aj mimojazykových aspektov komunikácie. Každý diskurz je jedinečný, funkčne aj sémanticky neopakovateľný, je odrazom mentálnej kompetencie a jazyka svojho tvorcu, jeho „jazykovej DNA“, tak isto, ako neopakovateľný je v biologickom svete svojou prirodzenosťou každý jedinec. Na tomto mieste prichodí jazykovede nechať sa poučiť poučeným filozofom a vysporiadať sa s Compagnonovým *démonom teórie*; „nadlingvisticky“, „interdisciplinárne“, „hermeneuticky (?)“, bez ohľadu na to, k akým zmenám v jazyku, nehovoriac o jeho vývine, došlo. Do akej miery diskurz zachováva korelácie medzi prvkami, ich sústavami. Možno každý sledovaný jav identifikovať ako menej známu či odmietanú superpozíciu? Toto pomenovanie sme pred časom použili aj v jazykovede preto, že podstatou útvaru, ktorému pripisujeme superpozičné vlastnosti, je konkrétny stav konkrétnych prvkov v konkrétnom okamihu, ktoré sa v ňom vnímajú ako funkčné optimum. Takéto vnímanie diskurzu neprotirečí jeho predchádzajúcim východiskám práve vďaka tomu, že jeho jednotlivé prvky navzájom korelujú, v každom diskurze sa nielen menia, ale sú nositeľmi latentných „makrostratégií“ a potenciálnych perspektív generovania ďalších obrazov o možných svetoch. Mieru zmeny, resp. rozdielov v jednotlivých diskurzoch možno na jednej strane vnímať ako dôsledok funkčnej motivácie, ako pragmatický prvok, ktorý sa – s odstupom času – vníma ako ľudská schopnosť na dlhý čas zachovať si v pamäti to, čo sa medzičasom zmenilo. Na druhej strane stojí proti nim kánon, stav, ktorý je výsledkom rezistencie voči vonkajšiemu tlaku a vníma sa ako

súhrn dostatočne funkčných prvkov. Dôsledky či výsledky analogických aj anomálnych tendencií v jazyku sa spájajú do možnosti skladať svet, jeho odraz vo vedomí a pomenúvať jeho prvky ako súbory ďalších počítateľných diskretných prvkov, nachádzajúcich sa v konkrétnom čase a v konkrétnej komunikačnej situácii v superpozícii. Ide o novšiu analógiu k tomu, ako členovia pražského lingvistického krúžku chápali spočiatku fonému ako *svojho druhu nedeliteľný atóm* (Jakobson, 1993, s. 25), a keď si neskôr všimli, že ju možno rozložiť, prešli k novej definícii, ktorou počiatkové chápanie predmetu ich výskumu ustúpilo jednoduchším, dištinktívnym vlastnostiam, ako je znelosť, výbuchovosť... (pozri Marcelli, 2001, s. 216). Týmto teoretická jazykoveda, konkrétne fonológia, zohrala v sociálnych vedách z hľadiska metodológie rovnakú priekopnícku úlohu, akú zohrala atómová fyzika v súbore exaktných vied (pozri Lévi-Strauss, 2000, s. 45). Bez rozdielu na analogistickú či anomalistickú pozíciu vysvetľovania jazykových zmien z pohľadu superpozície „nemáme na výber, musíme zohľadniť oboje“ (Smolin, 2003, s. 77).

Poznatky o fungovaní jazyka v jednej z jeho primárnych funkcií, komunikatívnej, a aj empiria poukazujú na odlišné správanie sa systému, čo neprotirečí základnej povahe modelu, kánonu, ale poukazuje na prehodnocovanie predchádzajúcich postojov naň. Toto prehodnocovanie môže mať viacero dimenzií... Jednou z nich je dispozičná schopnosť zabezpečiť spoľahlivú skúsenosť. Aj na pozadí teórie, ktorá je fascinujúca tým, že je do veľkej miery pravdivá, pravdivá však len čiastočne, lebo pravdu majú aj jej stúpenci, ale aj zástancovia protichodnej teórie. A hľadanie východiska z týchto dvoch právd je veľmi ťažké... Na obhajobu kánonu sa nedá nájsť iný argument, akým sú authority vedcov, ktorých teória, ovládaná svojim démonom, si sama oslabuje šance vyhrať tým, že jazykovedci konštatujú nuansy svojho presvedčania až do takej miery, až ich toto presvedčanie dovedie k oxymoronu. A bežný používateľ jazyka zdvihne zrak, pretože v rozhodovaní sa medzi tradíciou a novým ide o dvojsečnú zbraň. A. Compagnon v súvislosti so svojím „démonom teórie“ skonštatoval, že teória tu nemôže nikdy vyhrať (Compagnon, 2006, s. 106). Aj preto, lebo nemá schopnosť zničiť čítajúce ja... Jestvuje však hľadanie pravdy teórie, ktorá ju robí príťažlivou. K tomuto konštatovaniu možno dodať, že tu nejde o celú pravdu, pretože skutočnosť jazyka nie je – s ohľadom na jedinečnosť každého diskurzu – úplne teoretizovateľná...

Jedným z kritérií na rozoznávanie skutočných jazykových hodnôt môžu byť aj faktory času a priestoru, prijatie prvkov či javov mimo vlastného stabilného či tradičného areálu; tu sa jav prijíma oveľa vnímavejšie. Nemalú rolu tu hrá dispozičná schopnosť, ktorej prítomnosť či intenzita by mala byť prostriedkom na identifikáciu miest jednotlivých javov v jazyku, ich hodnoty. Prvky, ktoré sa v retrospektíve javia ako funkčné a stabilné, majú z hľadiska perspektívy zabezpečenú v jazyku relatívne spoľahlivú existenciu (s výnimkou historizmov a archaizmov, ktorým hrozí nižšia frekvencia využitia). Možno predpokladať, že prvok, ktorý sa

„zapáčil“ konzumnému prostrediu, resp. sa v jeho prostredí často používa, časom zníži mieru svojho využitia; na druhej strane zasa prvok, ku ktorému sa používatelia spočiatku stavali odmerane, sa postupne v jazyku ustáli. Ide o prirodzený proces či hru v jazyku, osciláciu v dimenziách Beardsleyho „strednej“ cesty, jeho *instrumentalistickej* teórie. Dôkazom takejto oscilácie je v slovenskej teoretickej lingvistike neustále opakovaná, možno už obohratá téma nekonečne opakovaných živých príkladov genitívu singuláru typu *Soni, Maši, Bystrici, ulici*, ale aj prípady typu *ihrisko, ohnisko/ihrište, ohnište* či typ *budem sa sústrediť* (Dolník, 2016, s. 255). Z nášho pohľadu tu ide práve o fenomenálny príklad návratu k prirodzenosti v jazyku, o odhalenie artikulácií, ktoré ľudia vnášajú do jazykovej reality, návrat k stabilnému, geneticky opodstatnenému prirodzenému kánonu, pochopiteľnému či uchopiteľnému na pozadí poznania jazykového vývinu, ktorý súčasná jazykovedná metodológia síce vytláča do úzadia, ale bez ktorej mnohé javy teoretická jazykoveda identifikuje ako dynamiku či nové zmeny. Na týchto miestach je pre súčasnú teóriu jazykovedy poučný návrat k jazykovedou poučenému filozofovi, ktorý sa nevie zaobísť bez minulej skúsenosti, bez dejín svojho predmetu a poučenia sa z nich. Akoby nám v tejto oblasti unikala práve podstata fungovania živého, prirodzeného jazyka a jeho súčasnej podoby v dlhom reťazci svojej vlastnej kontinuity a uvedomenie si modifikovanej podstaty myšlienky o tom, že „... príde k nám poznanie, podivný host’ – cez minulosť“...

V kánone, kodifikovanom aj *Pravidlami slovenského pravopisu*, sa vyčleňuje samostatná skupina feminín vzoru *ulica* s koncovkou genitívu singuláru *-e*. Prirodzeným vývinom slovenského jazyka sa územie jeho používateľov „takmer“ uhlopriečne rozčlenilo na dve časti: na severozápadnú časť s tvarom genitívu singuláru *ulice* v zhode s kodifikáciou, oproti juhovýchodnej časti, s malými výnimkami, kde je v tomto tvare koncovka *-i*. Súčasnými jazykovedcami registrované „frekvenčné zmeny“ v použití tvarov *Sone/Soni, Maše/Maši, Dáše/Dáši, Bystrice/Bystrici*... nemožno pripísať na vrub jazykových zmien; tieto dvojtvary sú odjakživa súčasťou bezznalostnej, ale aj znalostnej (!) gramatiky používateľov slovenčiny na území, identifikovanom výskumom prirodzených podôb jazyka, nárečí, v našom prípade *Atlasom slovenského jazyka* (1981, s. 23; nehovoriac o lokálnych jazykových zmenách, pri ktorých v južnostredoslovenskom – ipeľskom jazykovom areáli pri vzore *ulica* „odpadá“ v nominatíve singuláru koncovka *-a*, čím vznikajú tvary *ulíc, lavíc, pivňíc, kukuríc*...; tieto podoby fungujú na bezznalostnej úrovni ako substantíva vzoru *kost’* – v genitíve singuláru majú automaticky koncovku *-i*, pozri Jóna, 2009, s. 51). Podoby *Soni, Maši, Dáši, Bystrici* však nemožno mechanicky pripísať na vrub nárečového prostredia, ale sú dôkazom odlišného fungovania apelatívnej a propriálnej sféry, najmä nízkej miery rezistencie proprií voči kánonu.

Obr. 1. Prirodzená areálová distribúcia koncoviek genitívu singuláru vzoru *ulica*.

Ide v tomto prípade o prevahu subjektivity nad kánonom, alebo tu ide o kanonizovanie, povýšenie jazyka na rovinu všeobecne platných a záväzných noriem na základe nespoľahlivej identifikácie ich prirodzenej povahy? V tejto oblasti nám uniká práve podstata fungovania živého, prirodzeného jazyka a jeho kontinuity. Pri stratifikácii jazyka je celkom prirodzené oddeliť spisovný jazyk od tradičných foriem – nárečí; funkčne, historicky a v mnohých ďalších sférach existencie národných jazykov sú to dva odlišné fenomény. Pri hľadaní prirodzených znakov spisovného jazyka, jeho stability má však nárečový základ plnohodnotnú legitimitu poukázať na overené a funkčné prvky a na určenie ich prítomnosti či miery variantnosti aj v kodifikovanej podobe. V tomto procese je nebezpečným vzťah medzi individuálnym posúdením a kolektívnym, spoločenským hodnotením javu. Preto vraj teória nemôže nikdy vyhrať, lebo nedokáže zničiť ego používateľa napriek existujúcej pravde teórie, ktorá robí túto teóriu príťažlivou. Nikdy nejde o úplnú pravdu, pretože skutočnosť jazyka nemožno úplne steoretizovať. Zamyslenie sa o tomto konštatovaní sa pokúsme rozvinúť spomenutým odkazom na teóriu, ovládanú svojím démonom, ktorá si sama oslabuje šance vyhrať tým, že jazykovedci konštatujú nuansy svojho presviedčania až do takej miery, až ich toto presviedčanie dovedie k oxymoronu. Túto povahu nemá len ich presviedčanie, ale ho môže mať aj postoj odporcov voči nemu...

Ďalšími úvahami sa dôrazne chceme zrieknuť pozícií rigidného systémového lingvistu, zastávajúceho nemennosť kánonu; rešpektujeme dynamiku jazyka a z hľadiska jeho vývinu si uvedomujeme jeho postupné zmeny, veď ako ináč by tvary minulého času boli vývinovo stratili vlastnosť predikativnosti a zmenili sa na podmienovací spôsob, nebolo by došlo ku gramatikalizačným zmenám (Múcsková, 2016), neboli by vznikli ani variantné deklinačné koncovky a nebol by sa unifikoval tvarotvorný základ substantív v slovenčine... Zaujímavé je v tejto súvislosti konštatovanie J. Dolníka o dvoch javoch: *budeme sa sústreďiť*, *vidíme sa (zajtra)*. Vybral ich ako „krikľavé príklady, na ktoré lingvisti a používatelia s aktivovaným jazykovým vedo-

mím reagujú ako na eklatantné porušenie gramatického pravidla a pri poučaní opakujú pravidlo o tvaroch budúceho času v spätosti s kategóriou vidu...“ (Dolník, 2016, s. 255 – 256). Autor príspevku sa vo svojej teórii opiera o dva (náhodné) javy a jeho argumentácia sa vyznačuje vysokou mierou presvedčania, spejúceho k oxymoronu s nezodpovedanou relevantnou otázkou, aké je „aktivované“ jazykové vedomie autorov opísaných tvarov. Predmetom autorovej pozornosti je evidentne narušanie kánonu v konkrétnom komunikačnom prostredí. Týmto prostredím je podmienená „miera“ oxymoronizácie v konštatovaní o aktivovanom jazykovom vedomí autorov opísaných javov. Nevedno, aké sociometrické kritériá sa uplatňujú pri uvedených prípadoch, predpokladáme, že dominantne ide o empiriu. Vzniká tu celkom oprávnená otázka, či je tento jav identifikovateľný len v prostredí, o ktoré sa opiera autor, alebo je tento jav súčasťou aktivovaného jazykového vedomia aj v severozápadnej časti Slovenska, na strednom, východnom, severnom Slovensku; nejde tu na jednej strane o potenciálny jazykový „infekt“ na pozadí oslabeného vedomia vidu v okrajovej juhozápadoslovenskej kontaktovej oblasti pod vplyvom iných jazykov? Je tento jav skutočným začiatkom potenciálnej jazykovej zmeny, alebo ide o marginálne a frekvenčne irelevantné javy? Je predpoklad, že k analogickým zmenám dôjde aj pri iných slovesách rovnakej či približnej triedy? Odpovede sa ťažko hľadajú, ale na vysvetlenie svojho postoja k tejto problematike sa nevieme vyhnúť krátkej digresii: pri identifikácii jednoty, komplexnosti a intenzity a ich vzťahu k dispozičnej skúsenosti v oblasti jazykovedného bádania vychádzame z „korpusrealistických“ pozícií: materiál Slovenského národného korpusu nepovažujeme za úplný, bezchybný a presný, pri našej argumentácii je len sprievodným kritériom, slúžiacim na identifikáciu tendencií v jazykových zmenách. Preto si nekladíme za cieľ komentovať podrobne tvrdenia, že typ *budeme sa sústrediť* oproti predpokladaným podobám *sústredíme sa/budeme sa sústredovať* ide o spontánnu jazykovú zmenu. V korpuse prim-8.0-public-all sa 1. osoba singuláru *budem sa sústrediť* vyskytuje 225-krát, 1. osoba plurálu *budeme sa sústrediť* 25-krát, 3. osoba singuláru *bude sa sústrediť* 22-krát. Typ *vidíme sa* sa vyskytuje v 2 581 pozíciách, z toho typ *vidíme sa zajtra* sa vyskytuje 73-krát a v opačnom slovoslede *zajtra sa vidíme* je to 21-krát. Výpovedná hodnota týchto údajov nemá, celkom pochopiteľne, absolutizujúcu povahu. Na pozadí vedomia o fungovaní kategórie času v jazyku a o jej štylistickom využití je v príkladoch tohto typu pravdepodobnejšie sprítomnenie deja, ktorý sa ešte len uskutoční v budúcnosti. Revolta voči takému využívaniu konštrukcií si zasluhuje uvedomenie si poznatkov, ktoré sú slovenskej jazykovede dávno známe v prácach Eugena Paulinyho, Františka Mika, Jozefa Mistrika. Nejde pri uvedených zmenách o konštatovaní zmien v jazyku v rámci svojho vlastného presvedčania o hranicu so synekdochou? Možno by empirickému tvrdeniu viac pomohla opora o jazykový materiál s relevantnými sociometrickými – vekovými, areálovými, vzdelanostnými, profesijnými – kritériami. Na druhej strane by to pomohlo identifikovať zmeny v slovenskom jazykovednom aspektologickom kontexte, verifikovanom skutočnou

živou situáciou v jazyku, nehovoriac o poznávacej hodnote takéhoto výskumu v rámci porovnávania s ostatnými slovanskými jazykmi. Na túto problematiku v slovenskom jazykovom kontexte najnovšie poukázala Katarína Muziková (2017, s. 541 – 550) s odkazom, že „... sa v jazykovej praxi objavujú aj spojenia fázových slovies *začať/začínať*, *prestať/prestávať* so slovesom *sústrediť sa*, ktoré sa v gramatikách a slovníkoch hodnotí ako dokonavé“. Tu však chýbajú väzby na odkazované práce a tie by v kontexte napr. aj s našou prácou (Sokolová – Žigo, 2014) bolo užitočné uviesť ako doplnenie. K. Muziková v ilustrácii komunikačných súvislostí celkom legitímne uvádza, „... že používatelia jazyka vnímajú sloveso *sústrediť sa* nielen ako sloveso vyjadrujúce uzavretosť / komplexnosť / zavŕšenosť deja, ale aj ako nedokonavé, t. j. vyjadrujúce priebeh deja, a teda pomocou fázových slovies označujú začiatočnú, resp. koncovú fázu deja, napr. *Neúspech tohto hnutia v parlamentných voľbách na jeseň 2002 Ivana Gašparoviča od politiky neodradil. **Začal sa sústrediť** na nadchádzajúce prezidentské voľby.*; *Postupne už doladujeme formu a **začíname sa sústrediť** na prvý jarný zápas.*; *CLIL ponúka žiakom možnosti používať cudzí jazyk prirodzene. **Prestanú sa tak sústrediť** na jazyk a začnú sa zameriavať iba na vyučovaný predmet.*; ***Prestaňte sa sústrediť** na problémy“* (Muziková, 2017, s. 547). Citované príklady charakterizujú prostredie politického, resp. športového diskurzu, žiaľ, aj oblasti školy. Možno, že tento „ojedinelý“ príklad vyvoláva pozornosť jazykovedcov aj ostatných používateľov jazyka (ako pohyb či zmena spejúca od slovesa vyjadrujúceho uzavretosť/komplexnosť/zavŕšenosť deja k slovesu s významom nedokonavého deja) a že sa mu venuje neprimerane zvýšená pozornosť. Táto tendencia nie je nová, v jazyku je indikovaná aj v dávnejšej minulosti, v časoch, v ktorých neexistoval nami spomínaný kánon – kodifikovaná podoba jazyka. V *Knihe prisah mesta Gelnica* (1786) sa nachádza množstvo tvarov dokonavých slovies s predpokladaným významom nedokonavého vidu: „*Gminsky Trunek werne ne wydat a nye pokazit, pritom mogemu panu werne sluzit a penezы na napoy gemu werne oddat budem...*“; „*Wecy, ktore uslišim,, wygewit nebudem*“; „*Škodу činjciho když dostanem a zastichnem, budto na poli, aneb w hagnjm lese, wssetjы werne a ssprawodliwe Panu Richtarowy a celemu Prawu oznamit budem...*“; „*... pilny Pozor daty budzem...*“. Pisársky úzus jedného autora nie je relevantný, pretože záznamy sú od viacerých autorov. Predpokladaným „spúšťacím mechanizmom“ citovaných podôb môže byť viacero faktorov – vo vyššej miere kontaminácia väzieb, v menšej miere aj externý jazykový vplyv od severu – gramatické štruktúry poľštiny – analytické tvary pôvodného futúra exakta.

Ako argument ich možno využiť vtedy, ak sa zasadia do sociometricky vyváženého prostredia s adekvátnou či predpokladanou jazykovou kultúrou. K. Muzikovej nemožno uprieť konštatovanie, že v sledovanom prípade ide „o novšiu zmenu, ktorá, podobne ako iné gramatické zmeny, je spontánna, neuvedomovaná a až s postupným rozširovaním sa stáva predmetom reflexie lingvistov i niektorých používateľov jazyka. Táto reflexia je spojená jednak s akceptačným, jednak s odmietavým postojom,

čo možno považovať za prirodzené reakcie (porov. postoje k iným jazykovým či mimojazykovým zmenám)“. Autorka – celkom správne odkazuje – na aktuálnosť problému, ktorý sa v jazykovej praxi objavuje až v poslednom desaťročí a jeho riešenie vidí v ďalšom jazykovom vývine, ktorý podľa nej „... ukáže, či ide o dočasný výkyv v používaní slovesa *sústrediť sa*, alebo o trvalú vývojovú tendenciu, o trvalé prehodnotenie vidu pri tomto slovese“ (Muziková, 2017, s. 548). Rešpektujeme, že každý bádateľ, teoretik, autor má plné právo na vlastnú metodológiu. Miera jej prínosu je v tom, do akej miery sa jej použitím identifikuje stabilita kánonu, sleduje miera koherencie s oporou o relevantné kritériá, a to bez straty autorskej reflexie. Možno, že celej teórii jazyka viac prospeje, ak sa nebude vo vedeckých textoch – po vzore tvarov genitívu singuláru typu *Maši, Dáši, Soni, ulici, lavici, Bystrici...* – recyklovať jediný príklad *budem sa sústrediť* a teoretické zovšeobecnenie sa oprie o širší základ a spomenuté relevantné a vyvážené sociolingvistické kritériá.

V rámci návratu k problematike diskurzu z úvodu nášho príspevku by aj „krikľavé príklady, na ktoré lingvisti a používatelia s aktivovaným jazykovým vedomím reagujú ako na eklatantné porušenie gramatického pravidla a pri poučaní opakujú pravidlo o tvaroch budúceho času v spätosti s kategóriou vidu“ (Dolník, 2016, s. 255) boli v súčasnej fáze pozorovania nositeľmi diskurznych atribútov, resp. stratégií, ktoré – podľa už citovaných autorov – dlho nebude možné v úplnosti spoľahlivo identifikovať (Orgoňová – Dolník, 2010, s. 79). Skokom od diskurzneho problému k zovšeobecňovaniu by sa dalo nazvať konštatovanie Miroslava Marcelliho – jedného z filozofov rešpektujúcich základ jazykového systému, že „z teoretického hľadiska sa semiotici a filozofovia odvolávajú, netajac, že sú ochotní nasledovať jazykovedcov tam, kde sa začali odvolávať na prirodzené základy jazykového systému“ (Marcelli, 2001, s. 219). Ostáva tu ešte vyriešiť spoločný problém – pôvodnú hierarchizáciu významov, ktorým v pôvodnom čase zodpovedal súhrn foriem, spočívajúcich na konkrétnych kritériách a vyhovujúcich im. Podstata tohto problému je v akejkoľvek vede podmienená protirečením, na pozadí ktorého nie sme schopní určiť v tom istom čase vývin prvkov a súčasne aj vzťahov medzi nimi. Do tohto vzťahu vstupuje súčasné ponímanie diskurzu, jeho jedinečnosti a nevratnosti, v modifikovanej podobe aj ako jedinečného výsledku neoddeliteľného od bytia, vývinu, dynamiky, ako pojmu podmieneného ireverzibilitou času.

Akékoľvek porovnávanie teórií, hľadanie východiska medzi dvoma pólmi – subjektivismom a objektivismom, nachádzanie inštrumentalistickej teórie, snaha nájsť „strednú“ cestu medzi systémovým a sociolingvistickým prístupom k opisu jazyka vedie k apórii. Možno, že metodologickým deficitom mnohých lingvistikých výskumov je práve nedostatok poučenia sa filozofmi, ktorí sa poučili lingvistami. Nejde tu o tautológiu, ako by sa na prvý pohľad zdalo, ale o uvedomenie si, akú perspektívu má nekonečné „prevracanie“ argumentov *za* a *proti*, neutíchajúce búšenie doxy a paradoxu, ktoré A. Compagnon nazval bathmológiou (o využití tohto termínu R. Barthesa podrobnejšie pozri Compagnon, 2006, s. 283). Z hľadiska miery

jednoty, komplexnosti a intenzity a ich vzťahu k dispozičnej skúsenosti sa nemožno vzdať uvažovania o predmete nášho výskumu, o jazyku, úmerne s tým, ako prehlbujeme poznanie o ňom ako o predmete bádania, nemožno sa vzdať radosti z teoretického dobrodružstva pred scholastickou podobou teórie, „prednosti lovu pred chytením koristi“. Radosť z teoretického bádania sa nezaobíde bez jednoty komplexnosti minulých aj súčasných poznatkov, ich implikovanej intenzity v rámci vedeckej argumentácie. Prekážkou v poznaní môže byť aj falošná mentálna projekcia, s výsledkom lingvistických či sociolingvistických hoaxov. Citlivým indikátorom na identifikáciu zmien v kánone je bežné myslenie používateľov jazyka, ich verejná mienka či väčšinové myslenie, hlas prirodzenosti, možno aj sila predsudkov, nie jednotlivé chyby, zaujímajúce v dôsledku oxymoronizácie v interpretácii pozíciu dynamiky jazyka, zmien v ňom... Možno by krátkym záverom nášho príspevku mohlo byť konštatovanie, že skutočne dôsledná teória je ochotná klásť sama sebe otázky, spochybniť vlastný diskurz s perspektívou v myšlienke fenomenálneho R. Barthesa: „Nerobte to, čo hovorím, robte to, čo robím“...

Bibliografia

- Atlas slovenského jazyka. II. Flexia. Časť prvá – mapy. Red. J. Štolc. Bratislava. Veda 1981. 316 s.
- BAERDSLEY, Monroe: Aesthetics. Problems in the Philosophy of Criticism. Indianapolis: Hackett 1958. 615 s.
- BARTHES, Roland: Základy semiológie. In: Kritika a pravda. Praha: Dauphin 1997. 264 s.
- COMPAGNON, Antoine: Démon teórie. Bratislava: Kalligram 2006. 320 s.
- DOLNÍK, Juraj: Gramatika a gramatická dispozícia. In: Slovenská reč, 2016, roč. 81, s. 255 – 267.
- GENETTE, Gérard: L' Oeuvre de l' art. La Relation esthétique. Paris: Éd. du Seuil 1997. 816 s.
- JAKOBSON, Roman: Dialogy. Praha: Český spisovatel 1997. 160 s.
- JÓNA, Eugen: Novohradské nárečia. Bratislava: Veda 2009. 164 s.
- LÉVI-STRAUSS, Claude: Štruktúrna antropológia. Bratislava: Kalligram 2000. 396 s.
- MARCELLI, Miroslav: Príklad Barthes. Bratislava: Kalligram 2001. 320 s.
- MUZIKOVÁ, Katarína: *Budeme sa sústreďiť* v gramatických, postojových a komunikačných súvislostiach. In: Jazyk a jazykoveda v súvislostiach. Red. O. Orgoňová – A. Bohunická – G. Múcsková – K. Muziková – Z. Popovičová Sedláčková. Bratislava: Univerzita Komenského 2017, s. 541 – 550.
- MÚCSKOVÁ, Gabriela: Jazykové zmeny v historickom vývine gramatických tvarov z aspektu gramatikalizácie (na príklade vývinu slovenského préterita). Bratislava: Univerzita Komenského 2016. 192 s.
- ORGOŇOVÁ, Oľga – DOLNÍK, Juraj: Používanie jazyka. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s.
- SMOLIN, Lee: Tri cesty ku kvantovej teórii gravitácie. Úvod do súčasných koncepcií priestoru a času. Bratislava: Kalligram 2003. 250 s.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – ŽIGO, Pavol: Verbálne kategórie aspekt a tempus v slovenčine. Bratislava: Veda 2014. 320 s.
- Slovenský národný korpus. Verzia prim-8.0 public.all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2017. Dostupný na <<http://korpus.juls.savba.sk>.